

Η εξέλιξη του πολιτισμού και
η Ιστορία της Σεξουαλικότητας:
Απόπειρα σύγκρισης του Norbert Elias
με τον Michel Foucault

Αντώνης Παπαϊκονόμου,
Διδάκτωρ Α.Π.Θ.

Ο Norbert Elias και η εξέλιξη του πολιτισμού

Αντικείμενο των ερευνών του Norbert Elias ήταν η ιστορική μεταβολή των κοινωνιών. Απαραίτητος όρος ήταν γι' αυτό η σύγκρισή μεταξύ διαφορετικών κοινωνιών, αλλά και της ίδιας κοινωνίας στις διαφορετικές φάσεις από τις οποίες έχει περάσει στην ιστορία της. Οι γενικές αρχές της σκέψης του προκύπτουν από το πρώτο μεγάλο έργο του, την «Εξέλιξη του Πολιτισμού». Ποια όμως είναι τα χαρακτηριστικά αυτής της διαδικασίας, της ιστορικής δηλαδή μεταβολής¹:

---

¹ Κατριβέσης Ν. (2003). Η κοινωνιολογία του Norbert Elias: Από τις κοινωνικές δομές στις αλληλεξαρτήσεις. Gutenberg σελ. 13. Επίσης Elias Ν. (1997). Η εξέλιξη του πολιτισμού. Ήθη και κοινωνική συ-

Πρώτον, είναι μια διαδικασία συνεχής, αέναη, αδιάκοπη. Ο Elias ερευνά τους όρους και τα χαρακτηριστικά αυτής της διαδικασίας, καθώς και τις συνέπειες και τα παράγωγά της για κάθε κοινωνία. Σαν μηχανικός προσπαθεί να καταλάβει, κοιτώντας από πολλές σκοπιές, τον ημιαυτόματο μηχανισμό της, χωρίς να ψάχνει το μυστικό κάποιας κρυφής ουσίας που θα της έδινε ενέργεια². Αντιθέτως, φωτίζει τις αντικρουόμενες και αλληλοεξαρτώμενες δυνάμεις, των οποίων η συνιστώσα ορίζει την κατεύθυνση της εκάστοτε ιστορικής μεταβολής. Επιλέγει κάθε φορά ένα θέμα και μέσα από την γενεαλογία του αποκαλύπτει τον συσχετισμό αυτών των δυνάμεων³.

Ο Elias δεν αποδέχεται, ούτε την στατική αντίληψη που ερμηνεύει την ιστορία ως κάτι ακίνητο χωρίς γίνεσθαι, ούτε όμως και τον σχετικισμό που βλέπει στην ιστορία μια διαρκή μεταβολή σε μια άτακτη ρευστότητα⁴. Ερευνά αντιθέτως την ιδιότυπη τάξη των ιστορικών μεταβολών. Η μεταβολή των κοινωνιών γνωρίζει μεν επιβραδύνσεις και επιταχύνσεις, αγκυλώσεις και απαγκιστρώσεις, παγιώσεις και ρήξεις, οι οποίες όμως παράγουν την μονίμως ανοιχτή πάλη που ονομάζουμε ιστορία. Η περιοδολογήσεις που κατασκευάζει η ιστορική επιστήμη είναι συμβατικές και χρήσιμες για την κατανόησή της ιστορίας, βασίζονται στις εμφανείς αντιθέσεις μεταξύ εποχών και κοινωνιών, είναι όμως και απατηλές καθώς δεν υπάρχουν πραγματικά σημεία έναρξης και λήξης μιας περιόδου και οι προφανείς διαφορές μεταξύ τους είναι αποτέλεσμα αργόσυρτων, σύνθετων και

μπεριφορά στη Νεότερη Ευρώπη. Νεφέλη, Αθήνα σελ. 23 και Elias, N. (1994[1939]). *The Civilizing Process: The history of manners and state formation and civilization*. Oxford, UK: Blackwell σελ. 43 κ.ε..

² Elias, N. (1983[1969]). *The Court Society*. Oxford: Basil Blackwell, pp. 3-5.

³ Ritzer, G. & Goodman, D. (2004). *Sociological Theory*. Fifth edition, pp. 56.

⁴ Κατριβέσης Ν. (2003). *Η κοινωνιολογία του Norbert Elias: Από τις κοινωνικές δομές στις αλληλεξαρτήσεις*. Gutenberg σελ. 23.

συνεχών αλλαγών⁵. Η μεταβολή δεν εντοπίζεται σε γεγονότα μεγάλης κλίμακας, όπως μια επανάσταση ή η δράση μιας μεγάλης προσωπικότητας, αλλά περιγράφεται ως διαρκής κίνηση στο εσωτερικό κάθε φάσης. Δεν ισοπεδώνεται, έτσι, η σημασία μεγάλων πολιτικών ή κοινωνικών γεγονότων έναντι μικρότερων, αλλά καταδεικνύεται η συνέχεια η οποία τα χαρακτηρίζει.

Δεύτερον, δεν υπάρχει για τον Elias κάποια προσδιορίσιμη έναρξη αυτής της διαδικασίας. Δεν μπορεί να ανευρεθεί η αρχή μιας κοινωνίας ή της κοινωνίας εν γένει, η οποία θα εξηγούσε μονιστικά, ως αιτία της, την σημερινή κοινωνία⁶. Το μόνο δυνατό προς ανάλυση και το μόνο υπαρκτό είναι η γενεαλογία της, η καταγωγή της από προηγούμενα επίπεδα εξέλιξης της. Ερευνώντας την γενεαλογία των κοινωνικών φαινομένων, ο Elias εντοπίζει στη μεταβολή και στην ιστορική αλλαγή τους την εξελικτική μηχανική της ιστορίας⁷. Η αρνητική σημασία που έλαβε στη σύγχρονη θεωρία η έννοια της προόδου στον 19ο αι., η θετική αξιολόγηση δηλαδή αυτής της εξελικτικής πορείας, έκανε τους θεωρητικούς να απορρίψουν στο σύνολό της την έρευνα κοινωνικών διαδικασιών μεγάλης κλίμακας. Ο Elias, αντιθέτως, επιμένει στην αξία τέτοιων ερευνών, χωρίς να θεωρεί την ιστορική πορεία των κοινωνιών πρόοδο. Οι έρευνές του δεν είναι αξιολογικές, αλλά διαγνωστικές. Παρατηρεί τα χαρακτηριστικά της κοινωνικής εξέλιξης, η οποία υφίσταται αφού κάθε κοινωνία στηρίζεται στις προηγούμενες και είναι μέρος μιας συνεχούς κίνησης⁸.

---

⁵ Smith, D. (1984). Norbert Elias - established or outsider?, *Sociological Review*: pp. 367-389.

⁶ Κατριβέσης Ν. (2003). Η κοινωνιολογία του Norbert Elias: Από τις κοινωνικές δομές στις αλληλεξαρτήσεις. Gutenberg σελ. 41.

⁷ Goudsblom, J. & Mennell, S. (1998). *The Norbert Elias Reader: A biographical selection*. Oxford: Blackwell, pp. 67.

⁸ Smith, D. (1991). *The Rise of Historical Sociology*, Cambridge: Polity, pp. 7.

Τρίτον, η διαδικασία αυτή είναι απρόθετη. Δεν είναι δηλαδή το αποτέλεσμα, ούτε του ορθολογικού σχεδιασμού ενός εμπρόθετου υποκειμένου (π.χ. μια μεγάλη προσωπικότητα ή μια κοινωνική τάξη), ούτε κάποιας ανώτερης ή μεταφυσικής αιτίας (π.χ. Ορθός Λόγος ή Φύση), αλλά επιτελείται απροσχεδίαστα. Απροσχεδίαστα δεν σημαίνει βέβαια τυχαία ή μέσα σε χάος. Η ιδιότυπη τάξη αυτής της διαδικασίας είναι προϊόν του συσχετισμού πολλών ατομικών ή συλλογικών σχεδίων ή και ασυνείδητων επιδιώξεων και επιθυμιών, που συνάδουν ή συγκρούονται, όχι όμως μιας αφηρημένης αιτίας ή ανώτερου σχεδίου που θα αποτελούσε την εξηγητική ουσία αυτής της διαδικασίας⁹. Επίσης, είναι μια διαδικασία χωρίς σκοπό. Η ιστορία δεν είναι δηλαδή η πραγμάτωση μιας διαδρομής με τέλος το οποίο έχει σχεδιαστεί από τα πριν. Έτσι, απορρίπτονται οι μεταφυσικές, εξελικτικιστικές, βουλησιαρχικές, νατουραλιστικές ή τελολογικές ερμηνείες της ιστορίας που θα της απέδιδαν κάποια μηχανιστική αναγκαιότητα. Αυτές οι ερμηνείες προσθέτουν ένα ξένο νόημα σ' αυτή την τυφλή διαδικασία της ιστορικής εξέλιξης των κοινωνιών. Τα διάφορα νοήματα τα οποία έχουν αποδοθεί στην ιστορία για να την ερμηνεύσουν προκύπτουν από τις επιθυμίες, τις ιδέες και τις αξίες του εκάστοτε ερμηνευτή. Ο Elias προσπαθεί να μελετήσει τη λειτουργία αυτής της διαδικασίας χωρίς να της προσθέτει ο ίδιος ένα νόημα¹⁰.

Η πρόταση του Elias είναι η μελέτη διαδικασιών, οι οποίες είναι αποτέλεσμα των εσωτερικών δυναμικών που αναπτύσσονται από τις σχέσεις αμοιβαίας και λειτουργικής αλληλεξάρτησης μεταξύ κοινωνικών σχηματισμών¹¹. Η προσέγγιση του είναι σχεσιακή και η μέθοδός του είναι συγκριτική στη βάση εμπειρικών δεδομένων. Κύρια αρχή η οποία

⁹ Elias N. (1997). Η εξέλιξη του πολιτισμού. Ήθη και κοινωνική συμπεριφορά στη Νεότερη Ευρώπη. Νεφέλη, Αθήνα σελ. 43-44.

¹⁰ Κατριβέσης Ν. (2003). Η κοινωνιολογία του Norbert Elias: Από τις κοινωνικές δομές στις αλληλεξαρτήσεις. Gutenberg σελ. 59.

¹¹ Smith, D. (1984). Norbert Elias - established or outsider?, Sociological Review: 367-389.

οδηγεί τις έρευνές του είναι ότι κάθε ανθρώπινο φαινόμενο γεννιέται, αναπαράγεται και αναπτύσσεται εντός της κοινωνίας και αποτελεί μέρος αυτής της ανοιχτής διαδικασίας¹². Οι άνθρωποι κάθε κοινωνίας και εποχής παραλαμβάνουν αυτά τα κοινωνικά φαινόμενα και αυτοί είναι που προκαλούν με τη δράση τους, είτε αυτή είναι εμπρόθετη είτε απρόθετη, την αναπαραγωγή τους, την εξέλιξή τους ή τη δημιουργία νέων. Η δράση των ανθρώπων δεν στοχεύει σε αυτή την μεγάλης κλίμακας διαδικασία, αλλά στην εκπλήρωση προσωπικών επιθυμιών ή συμφερόντων στην μικρής κλίμακας ζωή τους¹³. Το κάνουν δε αυτό όχι εν κενώ, αλλά σε αλληλεξάρτηση μεταξύ τους. Η δυναμικές που αναπτύσσονται από τον συσχετισμό αυτών των αλληλεξαρτώμενων δράσεων προκαλεί τις μεταβολές στην μεγάλης κλίμακας διαδικασία που παραμένει άγνωστη στους ανθρώπους. Η μικρή και ταχεία ζωή των ανθρώπων μπροστά στην διαρκέστερη και πιο αργόσυρτη ζωή των κόσμων στους οποίους ζουν τους κάνουν να μην παρατηρούν τη συνεχή, αλλά πιο αφανή, συγκριτικά με τις προσωπικές τους ζωές, αλλαγή που χαρακτηρίζει κάθε κόσμο, τον οποίο αντιλαμβάνονται με φυσικό και στατικό τρόπο. Οι κοινωνικοί τύποι στους οποίους δίνουν σάρκα και οστά γίνονται δεύτερη φύση τους και τους θεωρούν δεδομένους και αμετάβλητους¹⁴. Εκείνοι, όμως, διανύουν τη δική τους τυφλή πορεία στην ιστορία, καθώς μεταφέρονται σαν σκυτάλη από γενιά σε γενιά. Αυτή η σκυταλοδρομία μεταβάλλει τη φύση αυτών των κοινωνικών τύπων ή δομών μέσα από τη δράση των εκάστοτε ιστορικών υποκειμένων που τους ενσαρκώνουν. Η ανάδειξη της γενεαλογίας αυτών των τύπων, η ιστορία της κοινωνικής

---

¹² Ritzer, G. & Goodman, D. (2004). *Sociological Theory*. Fifth edition. Boston: McGraw Hill pp. 76.

¹³ Elias N. (1997). Η εξέλιξη του πολιτισμού. Ήθη και κοινωνική συμπεριφορά στη Νεότερη Ευρώπη. Νεφέλη, Αθήνα σελ. 69.

¹⁴ Smith, D. (1984). Norbert Elias - established or outsider?, *Sociological Review*: 367-389.

κατασκευής αυτών των φαινομένων, αποδεικνύει τον σχετικό και μεταβλητό χαρακτήρα τους¹⁵.

Κάθε θεωρία προσπαθεί να εξηγήσει την πραγματικότητα. Γίνεται, έτσι, ένας ερμηνευτικός αντικατοπτρισμός της και η εξηγητική της αξία κρίνεται από το βαθμό στον οποίο ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα που μελετάει. Ο Elias έδειξε τον ανοιχτό και δυναμικό χαρακτήρα της κοινωνικής πραγματικότητας. Έτσι, στράφηκε εναντίον κάθε ουσιολογικής, κλειστής και απόλυτης θεωρίας. Κάθε ερμηνεία ενός φαινομένου οφείλει, πέρα από τα επί μέρους χαρακτηριστικά που του αποδίδει, να ανταποκρίνεται στον ιστορικά μεταβλητό χαρακτήρα του¹⁶.

Σύγκλιση του έργου των Foucault και Elias.

Η θεωρία του Elias για την εξέλιξη του πολιτισμού με την έμφαση στην ενοχοποίηση των αυτοπεριορισμών και στην αποστροφή επηρεάστηκε βαθιά από τη Φροϋδική ψυχολογία. Από τη δική του πλευρά στο εισαγωγικό κεφάλαιο του πρώτου τόμου της Ιστορίας της Σεξουαλικότητας, ο Foucault θέτει την Φροϋδική «υπόθεση της καταστολής», θεωρώντας το αποπροσανατολιστικό να δίνεται κεντρική θέση στην άσκηση των ψυχολογικών ελέγχων στην έκφραση των παρορμήσεων όταν γίνεται προσπάθεια εξήγησης των μηχανισμών της σύγχρονης κοινωνίας¹⁷. Παρά αυτή τη σημαντική διαφωνία, υπάρχει αξιοσημείωτος βαθμός συμφωνίας και σύγκλισης ανάμεσα στο δεύτερο και τρίτο τόμο του συγκεκριμένου έργου, με τίτλο «Η Χρήση της Απόλαυσης» και «Η Φροντίδα του Εαυτού» και στο έργο του Elias «Η εξέλιξη του πολιτισμού», έργα που τους χωρίζουν πάνω από 4

¹⁵ Κατριβέσης Ν. (2004). Κοινωνιολογική θεωρία: Σύγχρονα ρεύματα της κοινωνιολογικής σκέψης, Gutenberg σελ. 70.

¹⁶ Κατριβέσης Ν. (2003). Η κοινωνιολογία του Norbert Elias: Από τις κοινωνικές δομές στις αλ-ληλεξαρτήσεις. Gutenberg σελ. 111.

¹⁷ Foucault, M. (1984). *The Use of Pleasure*, Harmondsworth: Penguin pp. 65-68.

δεκαετίες. Η εξέλιξη του πολιτισμού, η πρώτη εκδοτική προσπάθεια του Elias, εμφανίστηκε το 1939. Η χρήση της απόλαυσης και η φροντίδα του εαυτού, τα οποία ήταν τα τελευταία μεγάλα έργα του Foucault, εμφανίστηκαν το 1984, τη χρονιά του θανάτου του.

Στην εξέλιξη του πολιτισμού ο Elias εστιάζει στις μη σκόπιμες και στις μη σχεδιασμένες αλλαγές στη δομή της Δυτικής κοινωνίας, στη συμπεριφορά και στην εμφάνιση των λαών της Δυτικής Ευρώπης. Πιστεύει ότι στη διάρκεια των χρόνων αναπτύχθηκαν ελεγχόμενες, ειρηνικές και εκλεπτυσμένες μορφές διαπροσωπικής συμπεριφοράς με τη μορφή της ευγένειας όπως αυτή εκφράστηκε από την τάξη των ευγενών στη φεουδαρχική περίοδο (*courtoisie*) και όπως αυτή εκφράστηκε από την τάξη των ευγενών στην περίοδο της απολυταρχίας (*civillite*)¹⁸. Η τάξη των πολεμιστών προσαρμόστηκε σε έναν αυτό-περιορισμό όσον αφορά τις φυσικές λειτουργίες και τη σωματική συμπεριφορά. Από την πλευρά του ο Foucault στον πρώτο τόμο της τριλογίας του για τη σεξουαλικότητα περιγράφει την κεντρική θέση της σεξουαλικότητας στον έλεγχο της συμπεριφοράς στη σύγχρονη κοινωνία¹⁹. Δίνει έμφαση στη δυνατότητα αυτών των συμπεριφορών να διαμορφώνουν, να περιορίζουν και να παραμορφώνουν τις ανθρώπινες παρορμήσεις και τον εαυτό. Ο δεύτερος και στο τρίτος τόμος όμως περιέχει στοιχεία σύμφωνα με τα οποία πολλοί πολίτες της αρχαίας Ελλάδας και Ρώμης μέσα στα όρια των σχέσεων δύναμης που κατείχαν ήταν ικανοί να ζήσουν σχετικά ικανοποιητικές ζωές σύμφωνα με το ήθος που βασιζόνταν σε έναν ορθολογικά περιορισμό του εαυτού και στην επιδίωξη της απόλαυσης. Σε αυτό το πλαίσιο ο Foucault εστιάζει την προσοχή του σε τρία σημεία: φροντίδα του κορμιού και διασκέδαση με ειδική αναφορά στο σεξ, στη δίαιτα και στην ιατρική περίθαλψη, σχέσεις ανάμεσα στους συζύγους και σχέσεις ανάμεσα σε

¹⁸ Elias N. (1997). Η εξέλιξη του πολιτισμού. Ήθη και κοινωνική συμπεριφορά στη Νεότερη Ευρώπη. Νεφέλη, Αθήνα σελ. 5-9.

¹⁹ Foucault, M. (1979). The History of Sexuality, Vol. I: An Introduction, Harmondsworth: Penguin pp. 4-5.

ενήλικους άνδρες και νεαρά αγόρια²⁰. Επιχειρεί να εξηγήσει γιατί οι γυναίκες σύζυγοι γίνονται πιο ισχυρές και οι σεξουαλικές σχέσεις πιο περιορισμένες και αυστηρές ανάμεσα στον τέταρτο αιώνα π. Χ. και στο δεύτερο αιώνα μ. Χ. Και τα δύο έργα εστιάζονται στις αντιλήψεις κατασκευής του εαυτού και της κοινωνίας μαζί με τύπους συμπεριφοράς σε σχέση με σωματικές λειτουργίες και τη διαχείριση των ανθρώπινων συναισθημάτων στην πορεία της ιστορίας της Δυτικής Ευρώπης. Ο Foucault εστιάζει περισσότερο στην Ελληνική και στη Ρωμαϊκή κοινωνία από τον 4^ο αιώνα π. Χ. μέχρι και το 2^ο αιώνα μ. Χ., παρόλο που κάνει περιστασιακές αναφορές στην Ομηρική εποχή και σχολιάζει ουσιαστικά τη μεσαιωνική και τη σύγχρονη περίοδο της Ευρωπαϊκής ιστορίας. Το επιχείρημα του Elias εστιάζεται κυρίως στην Ευρώπη ανάμεσα στον 12^ο και στον 18^ο αιώνα μ. Χ. κάνοντας επίσης πολλές αναφορές στους προηγούμενους και στους επόμενους αιώνες. Σ' αυτά τα δύο έργα οι Foucault και Elias, διαμέσου μιας αθέλητης συνεργασίας παρέχουν μια κριτική ανάλυση της Δυτικής κοινωνικής και εθιμικής ανάπτυξης από την προ-Σωκρατική στην προ-Καντιανή εποχή. Ο Σωκράτης και ο Καντ είναι μορφές κλειδιά στον Foucault και στον Elias αντίστοιχα, χαίροντας μεγάλου θαυμασμού αλλά και μεγάλης κριτικής. Οι δύο φιλόσοφοι στέκονται στα άκρα της μακριάς Δυτικής φιλοσοφικής παράδοσης και επιστήμης και προσπαθούν να ανακαλύψουν τις βασικές αρχές της ζωής και της φύσης και να τις ελέγξουν με τη βοήθεια ενός συνεκτικού διανοητικού συστήματος. Σύμφωνα με το Nietzsche, αυτή η προσέγγιση βασίστηκε σε «μια βαθιά απάτη, ότι με την επίφαση της λογικής η σκέψη μπορεί να φτάσει τα πιο μύχια βάθη του είναι» (Birth of Tragedy, 53). Ο Foucault επηρεάζεται βαθιά από τις απόψεις του Nietzsche και του Heidegger και τις φιλοδοξίες τους να παραμερίσουν τη μεταφυσική του Πλάτωνα και του Σωκράτη έτσι ώστε να επιτευχθεί μια πιο άμεση εμπειρία του «βάθους του εαυτού». Μοιράζεται με τον

²⁰ Foucault, M. (1984). *The Use of Pleasure*, Harmondsworth: Penguin pp. 98.

Heidegger το ενδιαφέρον στους προ-σωκρατικούς στοχαστές όπως τον Ηράκλειτο του οποίου τα έργα εξέφραζαν κατά τη γνώμη του μια πιο αρχέγονη και αυθεντική εμπειρία του είναι. Ο Elias είναι επίσης αντίθετος με τη μεταφυσική παράδοση από το Σωκράτη στον Καντ αλλά πιστεύει ότι ο υπαρξισμός του Heidegger αποτυχαίνει να κάνει μια αποφασιστική στροφή από αυτήν την παράδοση. Αντίθετα συνεχίζει να είναι προσκολλημένη στο μοντέλο του «κλειστού» ατόμου, δηλαδή στην ιδέα ότι κάθε άτομο είναι μια αυτό - περιχαρακωμένη και αυτόαρκτης υπόσταση²¹. Ο Elias προτείνει ένα εναλλακτικό μοντέλο ενός «ανοικτού» ανθρώπου, δηλαδή ενός ανθρώπου που αποκτά τις πολλαπλές του ταυτότητες (σε σχέση με την προσωπικότητα του, το φύλο του, το επάγγελμα του, τη θρησκεία του κλπ.) μέσω της συμμετοχής σε σύνθετα κοινωνικά δίκτυα ή αναπαραστάσεις που διαμορφώνονται από μακροπρόθεσμες κοινωνικές διεργασίες. Όπως ήδη έχει αναφερθεί, κατά την άποψη του Elias, η διαμόρφωση της ταυτότητας αποτελεί μια κοινωνική εμπειρία που διαμορφώνεται από την κοινωνική και την ιστορική τοποθέτηση του υποκειμένου. Στην ουσία και ο Foucault και ο Elias υποδαυλίζουν το μοντέλο του «κλειστού» ατόμου²². Σε εργασίες όπως στην «Πειθαρχία και στην τιμωρία» ο Foucault θεωρεί ότι ο σύγχρονος εαυτός διαμορφώνεται από «έξω» από τη διεισδυτική και πειθαρχική δύναμη των πρακτικών του λόγου. Παρόλα αυτά, σε αντίθεση με τον Elias, ο Foucault δεν πιστεύει ότι είναι εφικτό για τους σύγχρονους πολίτες να επιτύχουν έναν υψηλό βαθμό σχετικής αυτονομίας ασκώντας ορθολογικές επιλογές. Κατά τη γνώμη του η μοναδική απόκριση στην «κοινωνία που έχει την τάση να πειθαρχεί», από τη στιγμή που γίνει κατανοητή η φύση της, είναι είτε η άμεση πολιτική επίθεση στις δομές της είτε η ριζοσπαστική δράση για να υπονομευθεί η αίσθηση του εαυτού που αυτή μας επιβάλ-

²¹ Smith, D. (1984). Norbert Elias - established or outsider?, *Sociological Review*: 367-389.

²² Ritzer, G. & Goodman, D. (2004). *Sociological Theory*. Fifth edition. Boston: McGraw Hill pp. 67-69.

λει. Αυτή η δράση εμπεριέχει την επιδίωξη εμπειριών μέσω διάφορων πειραματισμών με τη χρήση των σωματικών αισθήσεων. Ο Foucault διεξήγαγε ένα τέτοιο πρόγραμμα προσωπικού πειραματισμού ενώ εργαζόταν στην «Ιστορία της Σεξουαλικότητας» από τα μέσα του 1970 ως τα μέσα του 1980. Ο Foucault πέρασε περίπου 8 με 9 χρόνια εξερευνώντας την Ελληνορωμαϊκή κουλτούρα, η οποία ως γνωστό ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα για την εμπειρία και τα όρια της σωματικής απόλαυσης. Όμως το πλαίσιο της Ελληνορωμαϊκής κουλτούρας διέφερε από αυτό του Foucault σε δύο σημεία: πρώτον, στην Ελλάδα και στη Ρώμη η επιδίωξη της σωματικής απόλαυσης από τους ενήλικες πολίτες θεωρούνταν γενικά φυσική και σωστή δραστηριότητα, και όχι αιτία αιδούς, και δεύτερον, τα όρια των ενδιαφερόντων στους Έλληνες και στους Ρωμαίους πολίτες ήταν τα όρια πέρα από τα οποία δεν θα μπορούσε κανείς να περάσει χωρίς να βλάψει την υγεία του, να δείξει κακή κρίση ή να χάσει τον αυτοέλεγχο του σε επικίνδυνο σημείο²³. Η κύρια ιδέα ήταν να μεγιστοποιήσει ο πολίτης την απόλαυση μέσα σε αυτά τα όρια. Με άλλα λόγια, η απόλαυση και ο έλεγχος θα μπορούσαν να συνδυαστούν μέσα στην κοινωνία ασκώντας καλή κρίση έχοντας τη σχετική γνώση για το σώμα, τη δίαιτα, την ιατρική κλπ. Αυτή η ιδέα έρχεται σε συναρπαστική αντιπαράθεση με το σύγχρονο κόσμο, όπως τουλάχιστον αυτός είχε κατανοηθεί από το Foucault, διότι, κατά την άποψή του, και η απόλαυση και η ενόραση μπορούν να αποκτηθούν παραβιάζοντας τα όρια, πηγαίνοντας εσκεμμένα πέρα από τα σύνορα τα οποία οδηγούσαν σε υψηλό βιολογικό, ψυχολογικό και κοινωνικό ρίσκο²⁴.

Στην «Ιστορία της Σεξουαλικότητας» και στην «Εξέλιξη του Πολιτισμού», αντίστοιχα, ο Foucault και ο Elias συζήτησαν τον τρόπο συμπεριφοράς σε σχέση με τον εαυτό και τους άλλους, σε σχέση με τον τρόπο διαχείρισης του κορ-

²³ Goudsblom, J. & Mennell, S. (1998). *The Norbert Elias Reader: A biographical selection*. Oxford: Blackwell pp. 8-12.

²⁴ Foucault, M. (1984). *The Care of the Self*, Harmondsworth: Penguin pp.9

μιού και των συναισθημάτων του ατόμου και σε σχέση με τους τρόπους συμπεριφοράς σε ενοχλητικές και επικίνδυνες καταστάσεις. Για παράδειγμα στο δεύτερο και τρίτο τόμο (Η Χρήση της Απόλαυσης και Η Φροντίδα του Εαυτού) ο Foucault παραθέτει τα γραπτά του Ιπποκράτη, του Ξενοφώντα, του Δημοσθένη, του Αρτεμίδωρου και του Πλούταρχου²⁵. Στην Ιστορία των Καλών Τρόπων, τον πρώτο τόμο της «Εξέλιξης του Πολιτισμού», ο Elias αναφέρει έργα όπως το *De civilitate morum puerilium* του Erasmus, το *Galateo* του Giovanni della Casa, και το *Les Regles de la bienséance et de la civilité chretienne* του La Salle²⁶. Τα βιβλία καλών τρόπων που παρατίθενται και από τον Elias και από το Foucault δείχνουν τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να συμπεριφέρονται τα ανθρώπινα όντα σε συγκεκριμένες περιστάσεις. Βοηθούν για να καταλάβει κάποιος τι πρέπει να κάνει και τι όχι. Τα «πρέπει» είναι συνετά και πρακτικά, ένας οδηγός ζωής έτσι ώστε να διασφαλίσει ο πολίτης την επιβίωση του, να μεγιστοποιήσει τις πιθανότητες επιβίωσης και να αποφύγει τις βιολογικές, τις ψυχολογικές και τις κοινωνικές τιμωρίες²⁷. Στην κλασική Ελλάδα και Ρώμη, η «χρήση της απόλαυσης» και η «φροντίδα του εαυτού» δεν ήταν αποτέλεσμα σεξουαλικών πρακτικών. Το ενδιαφέρον για τη σεξουαλική συμπεριφορά αποτελούσε βασικό μέρος της ζωής αλλά δεν ήταν το κεντρικό. Θα λέγαμε ότι ήταν συνυφασμένο με την ιατρική, τον τρόπο διατροφής, τα οικονομικά (με την αρχική έννοια της διαχείρισης του νοικοκυριού), την πολιτική και την ερμηνεία των ονείρων. Σύμφωνα με την Ελληνορωμαϊκή άποψη, ο τρόπος με τον οποίο κάποιος διαχειρίζονταν τα σωματικά του πάθη και τα του οίκου του ήταν ένδειξη της ικανότητας του να συμπεριφέρεται ως δημόσιο πρόσωπο σε πολιτικό ή στρατιωτικό επίπε-

---

²⁵ Foucault, M. (1984). *The Care of the Self*, Harmondsworth: Penguin pp. 87-89.

²⁶ Elias N. (1997). Η εξέλιξη του πολιτισμού. Ήθη και κοινωνική συμπεριφορά στη Νεότερη Ευρώπη. Νεφέλη, Αθήνα σελ. 16-17

²⁷ Κατριβέσης Ν. (2003). Η κοινωνιολογία του Norbert Elias: Από τις κοινωνικές δομές στις αλληλεξαρτήσεις. Gutenberg σελ. 23-24.

δο. Με τον ίδιο τρόπο, όπως υποστηρίχθηκε από τον Elias, στη Γαλλική αυλή ήταν αποδεκτό ότι οι κανόνες στο τραπέζι, η σωστή συμπεριφορά στο άλλο φύλο και πιο γενικά η ικανότητα στη συνομιλία και στην ετικέτα ήταν πιο πιθανό να προωθήσουν ή να καθυστερήσουν την πολιτική εξέλιξη ενός αυλικού. Ο Elias και ο Foucault ασχολήθηκαν με ανθρώπινες συμπεριφορές στις οποίες η διαχείριση των φυσικών λειτουργιών (για παράδειγμα το σεξ, ο τρόπος με τον οποίο τρώμε, πίνουμε ή κάνουμε τις φυσικές μας ανάγκες) επικαλύπτονται με τις στρατηγική και τακτική επιδίωξη της επιβίωσης και της ανάπτυξης σε σχέση με την υγεία, το γάμο, τη φιλία, την πολιτική κλπ²⁸. Οι πρακτικές που εμπειρεύονται στη φροντίδα ή στη διαχείριση του εαυτού δεν είχαν μόνο πολιτικές αλλά και οντολογικές επιπτώσεις. Με άλλα λόγια, ήταν συνδεδεμένες όχι μόνο με το πώς οι άνθρωποι ήρθαν στον κόσμο αλλά επίσης και με το πώς καταλαβαίνουν τους εαυτούς τους. Ο Foucault και ο Elias ενδιαφέρονται βαθιά για τις συνδέσεις ανάμεσα στο τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουμε τις σωματικές μας ανάγκες και πώς αντιλαμβανόμαστε τον «εαυτό», την ουσία του, τις δυνατότητες του και τις υποχρεώσεις του. Ο τελευταίος στόχος του Foucault είναι μια ιστορία ή μια «γενεαλογία» του υποκειμένου που επιθυμεί ("desiring" subject). Για να παρουσιάσει αυτήν την προσέγγιση στις αρχικές σελίδες της «Χρήσης της Απόλαυσης» ο Foucault παραθέτει τον πρώτο λόγο του Σωκράτη στο διάλογο Φαίδρο του Πλάτωνα στον οποίο ο φιλόσοφος καταδικάζει τον έρωτα των μεγαλύτερων ανδρών για τα «απαλά αγόρια...καλυμμένα με καλλυντικά και παραστολισμένα». Ο Foucault εξερευνά τον τρόπο με τον οποίο αυτή η ηθική στάση ήταν συνδεδεμένη με έναν συγκεκριμένο «άξονα εμπειριών» και ένα «σύμπλεγμα συγκεκριμένων σχέσεων» οι οποίες άλλαξαν σε μια συγκεκριμένη κατεύθυνση μέσα στο χρόνο. Συμπεραίνει ότι οι πα-

²⁸ Foucault, M. (1984). *The Care of the Self*, Harmondsworth: Penguin. Επίσης Elias, N. (1994[1939]). *The Civilizing Process: The history of manners and state formation and civilization*. Oxford, UK: Blackwell.

ρατηρήσεις του Σωκράτη ήταν μια φάση του «θεματικού συμπλέγματος ... της σεξουαλικής αυστηρότητας» που ήταν παρούσα «πολύ νωρίς στην ηθική σκέψη της αρχαιότητας», η οποία ενδυναμώθηκε σημαντικά στην πορεία των έξι αιώνων που ακολούθησαν²⁹.

Ενώ ο Foucault ξεκινά με το Σωκράτη ο Elias ξεκινά με τον Kant. Ένα κύριο ερέθισμα για την «Εξέλιξη του Πολιτισμού» ήταν η κριτική στάση του Elias στην κριτική που ασκήθηκε στο Γαλλικό «πολιτισμό» τα τέλη του 18^{ου} αιώνα από την Γερμανική ιντελιγκέντσια. Ο Elias παραθέτει την άποψη του Kant: «Καλλιεργημένοι σε μεγάλο βαθμό από την τέχνη και την επιστήμη, είμαστε πολιτισμένοι σε σημείο να είμαστε υπερφορτωμένοι με όλα τα είδη κοινωνικής ευπρέπειας και ορθότητας ... Η ιδέα της ηθικότητας είναι μέρος της κουλτούρας. Αλλά η εφαρμογή της ιδέας, η οποία έχει ως αποτέλεσμα την ηθικοφάνεια, όταν κάποιος προσπαθεί να προσπορισθεί προσωπική τιμή, καθώς και στην εξωτερική ευπρέπεια, συνιστά απλώς τον εκπολιτισμό»³⁰. Ο Elias διερευνά τον τρόπο με τον οποίο συγκεκριμένες εμπειρίες στην εξέλιξη του πολιτισμού οδηγούν στην εμφάνιση της «κοσμιότητας» (civilite) στη Γαλλική αυλή και της έννοιας της «καλλιέργειας» (Kultur) στη Γερμανική αστική τάξη της οποίας ο Kant ήταν μέρος. Πιο συγκεκριμένα ο Elias θεωρεί ότι τα μέλη της Γερμανικής μπουρζουαζίας ήταν αποκλεισμένα από την «καλή κοινωνία» των αριστοκρατών. Αυτό το γεγονός συνεισέφερε σε ένα συγκεκριμένο είδος αστικής αυτό-εικόνας: μια στροφή μακριά από μονοπώλια δύναμης, μια καλλιέργεια της εσωτερικής δύναμης και ανάπτυξη των πνευματικών και των πολιτισμικών επιτευγμάτων. Ο Elias θεωρεί ότι αυτές οι στάσεις ενδυναμώνουν την εικόνα ενός homo clausus, ειδικά στη Γερμανική σκέψη, κάνοντας τον εαυτό προβληματικό με τρόπο που κάλυπτε την αληθινή φύση του ατόμου και των κοινωνιών

²⁹ Foucault, M. (1977) *Discipline and Punish*, Harmondsworth: Penguin pp. 87-88.

³⁰ Elias, N. (1956). Problems of involvement and detachment. *British Journal of Sociology* 7(3): 226-252.

που άνηκαν. Ο Foucault και ο Elias είχαν την ίδια αντίληψη σε αυτό το σημείο: και οι δύο έψαχναν να εντοπίσουν τη «σωστή» κοινωνική συμπεριφορά³¹. Ο Elias αναζητεί τη Γερμανική αστική στάση προς την εξωτερική «ευπρέπεια» με τρόπο που εξηγεί πως μια κοινωνική τάξη απέκτησε μια συγκεκριμένη οντολογία και έναν ξεχωριστό ηθικό κώδικα³². Η σύγκριση γίνεται με την ανάλυση του Foucault για την Ελληνορωμαϊκή στάση έναντι στη «σωστή» συμπεριφορά σε σχέση με την ειδική περιοχή των σεξουαλικών σχέσεων. Ο Foucault επίσης δείχνει ότι κάτω από την πρακτική ερώτηση «πως κάποιος πρέπει να συμπεριφέρεται;» υπάρχουν βαθύτερα ερωτήματα οντολογίας, όπως «ποια είναι η ηθική ουσία του ατόμου;» και ενδιαφέρον για τα αντικείμενα της ηθικής συμπεριφοράς.

Σε γενική διατύπωση υπάρχουν τέσσερις βασικές ομοιότητες ανάμεσα στις αναλύσεις που παρέχουν οι Elias και Foucault. Καταρχάς και οι δύο πιστεύουν ότι η τάση συγκέντρωσης και η συνθετότητα των δικτύων ανεξαρτησίας αυξήθηκαν σημαντικά με την πάροδο του χρόνου και στις δύο περιπτώσεις. Δεύτερον, πιστεύουν ότι με την πάροδο των γενεών οι ομάδες στις οποίες επικεντρώνονται –οι Ρωμαίοι πολίτες από τη μία και οι μεσαιωνικοί ιππότες από την άλλη– υπέστησαν μια σημαντική ελάττωση της αυτονομίας τους και της απλότητας των συνθηκών της ζωής τους. Τρίτον, και οι δύο στοχαστές δείχνουν ότι οι κοινωνικές λειτουργίες που στο παρελθόν έχουν συνοδέψει το κύρος των ομάδων που μελετούν σταδιακά έχουν υποχωρήσει. Οι πολίτες και οι ιππότες διατήρησαν το κοινωνικό τους status αλλά πλέον δεν είχαν την ελευθερία να κυβερνούν ή να πολεμούν για τους εαυτούς τους. Τέταρτον, οι αναλύσεις των Foucault και Elias δείχνουν ότι σε κάθε περίπτωση η κυρίαρχη τάση της εποχής που διερευνούσαν είχε διττό χαρακτήρα: την επεξεργασία των εξωτερικών χαρακτηριστικών

³¹ Ritzer, G. & Goodman, D. (2004). *Sociological Theory*. Fifth edition. Boston: McGraw Hill pp. 98-99.

³² Smith, D. (1984). Norbert Elias - established or outsider?, *Sociological Review*: 367-389.

του κοινωνικού status και τη βαθιά ενασχόληση με τη φύση του εαυτού. Σύμφωνα με τον Elias, ο αριστοκράτης της αυλής, χωρίς να είναι πια πολεμιστής στην υπηρεσία του φεουδάρχη, οδηγείται από μια «υποχρεωτική επιθυμία για κοινωνικό γόητρο». Επίσης έχει κατανοήσει το γεγονός, όπως αναφέρει και ο La Bruyere, ότι ο αυλικός είναι «κυρίαρχος των χειρονομιών του, του βλέμματος του και της έκφρασης του, είναι αδιαπέραστος». Μπορούν να συγκριθούν τα λόγια του La Bruyere με την περιγραφή του Foucault για τα στάνταρτ και τις ανησυχίες των Ρωμαίων ιδιοκτητών στους πρώτους αιώνες μετά Χριστό. «Από τη μια πλευρά υπάρχει μια έμφαση σε καθετί που επιτρέπει στο άτομο να ορίσει την ταυτότητα του σε σχέση με την κοινωνική του θέση και με τα στοιχεία που τη φανερώνουν με τον πιο ορατό τρόπο. Ο καθένας προσπαθεί να προβάλλει τον εαυτό του όσο πιο κατάλληλα γίνεται σε σχέση με την κοινωνική του θέση μέσω ενός συνόλου σημείων που σχετίζονται με φυσικά χαρακτηριστικά, ρουχισμό και κατοικία, χειρονομίες γενναιοδωρίας και φιλανθρωπίας κλπ... Στο άλλο άκρο όμως κάποιος μπορεί να βρει τη στάση που έγκειται στην αναγνώριση κάποιου ως το υποκείμενο των πράξεων του διαμέσου μιας σχέσης που εκπληρώνεται στην εξουσία που κάποιος ασκεί»³³.

Στην αυτοκρατορική Ρώμη, η πολιτική δραστηριότητα αποτελούσε επάγγελμα που επιλεγόταν εσκεμμένα από μια μειονότητα. Αυτοί που συμμετείχαν χρειάζονταν την ικανότητα να μπορούν να αναλάβουν την ευθύνη των ορθολογικών επιλογών τους και να μπορούν να ελίσσονται για την εύρεση ασφαλών οδών ανάμεσα «στο σύνθετο και μετακινούμενο παιχνίδι των σχέσεων εντολής και υποταγής», να ξεχωρίζουν ανάμεσα στο δημόσιο προσώπείο και στον ισορροπημένο εσωτερικό εαυτό και να παίζουν το παιχνίδι αποφυγής δημιουργίας μη απαραίτητων εχθρών στο πραγματικά ασταθές περιβάλλον του αυτοκρατορικού πολιτικού σκηνικού. Ο Foucault συχνά παραθέτει τον Seneca, ειδικά

---

³³ Goudsblom, J. & Mennell, S. (1998). *The Norbert Elias Reader: A biographical selection*. Oxford: Blackwell.

για την ανάγκη της ορθολογικότητας, της ευαισθησίας προς τους άλλους και στην προβολή ρεαλιστικών στόχων. Οι απόψεις του Seneca για αυτά τα ζητήματα ομοιάζουν με αυτές του Due de Saint-Simon, του οποίου τα απομνημονεύματα παρατίθενται από τον Elias παρουσιάζοντας τη ζωή στη Γαλλική αυλή την περίοδο της απολυταρχίας. Και ο Elias και ο Foucault συνδέουν τις αλλαγές στη συμπεριφορά κατά τις ιστορικές περιόδους που μελετούν με πέντε χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των υποκειμένων. Αυτές είναι: α) η πυκνότητα και η συνθετότητα των δικτύων αλληλεπίδρασης, β) οι δυνάμεις των τάσεων συγκεντρωτισμού, γ) το επίπεδο φόβου και άγχους, δ) η δύναμη της επιθυμίας αποφυγής συγκεκριμένων σωματικών λειτουργιών ή δραστηριοτήτων (το κατώφλι της αποστροφής στην ανάλυση του Elias, και ο βαθμός αυστηρότητας στο Foucault και ε) οι σύγχρονες ιδέες για τη φύση του εαυτού. Σε αυτό το σημείο προκύπτουν διαφωνίες στη σκέψη των Foucault και Elias³⁴.

Η συζήτηση του Foucault για τον τρόπο αλλαγής των αντιλήψεων για τον εαυτό κατά την περίοδο των Ρωμαϊκών χρόνων διαφέρει σημαντικά σε σχέση με την ανάλυση του Elias για την ανάπτυξη της πολιτισμένης προσωπικότητας στις αρχές της σύγχρονης Ευρώπης. Καταρχάς ο Elias θεωρεί ότι η ζωή στην κοινωνία της αυλής ενθάρρυνε τα υποκείμενα να αναπτύξουν έναν αυτό –έλεγχο με δύο μορφές: η μια είναι η ενσυναίσθητη αυτό –παρατήρηση και αυτό –ρύθμιση η οποία συνδυάζεται με την παρατήρηση και την προσεκτική ερμηνεία της συμπεριφοράς, των αισθημάτων και των σκοπών των συνανθρώπων, των ανταγωνιστών και των εχθρών. Τα δυνατά αισθήματα είναι υποδεέστερα σε σχέση με τον ορθολογικό υπολογισμό. Η άλλη μορφή του αυτό-ελέγχου είναι «ένας αυτοματισμός, μια αυτό-υποχρέωση, στην οποία κάποιος δεν μπορεί να αντισταθεί». Αυτή η αυτόματη διαδικασία αυτό-ελέγχου αναπτύσσεται

³⁴ Κατριβέσης Ν. (2004). Κοινωνιολογική θεωρία: Σύγχρονα ρεύματα της κοινωνιολογικής σκέψης, Gutenberg σελ. 8-12.

νωρίς στη ζωή του ατόμου. Δημιουργεί έναν «τοίχο από φόβους ριζωμένους βαθιά» γύρω από το κάθε υποκείμενο³⁵.

Η πρώτη μορφή του αυτό-ελέγχου παίρνει τη μορφή πρόβλεψης, «ψυχολογισμού» και ορθολογισμού. Η δεύτερη παράγει ντροπή και αποστροφή. Αυτά τα αισθήματα προέρχονται από την αυξανόμενη ευαισθησία στη συμπεριφορά τη δική μας αλλά και των άλλων. Οι πιέσεις για την επιβίωση εν μέσω αλληλοεξαρτώμενων κοινωνικών δικτύων οδηγούν τα άτομα να θεωρούν τους εαυτούς τους ότι τους χωρίζει από τους άλλους μια ζώνης επικινδυνότητας. Νοιώθουν ένα συνεχές άγχος για την πιθανότητα να δείξουν ευαισθησία στη συμπεριφορά των άλλων. Υποφέρουν από μια αδυσώπητη ένταση ανάμεσα στις εσωτερικές παρορμήσεις τους και τις λειτουργίες ελέγχου των παρορμήσεων που τους πιέζουν να φερθούν «σωστά». Αυτή η ένταση ανάμεσα στις παρορμήσεις και στις λειτουργίες ελέγχου τους προκαλεί τα «πολιτισμένα» ανθρώπινα όντα να θεωρούν το «άτομο ως κάτι διαφορετικό μέσα στην κοινωνία και τα άλλα άτομα εξωτερικά και ξένα». Αυτή είναι η αιτία για κάθε άτομο να θεωρεί τον εαυτό του ως *homo clausus*, ξεχωριστό με ένα αδιάβατο φράγμα από οποιονδήποτε «έξω». Μια συνεπεία αυτής της νοοτροπίας είναι η μεγάλη αμφιβολία για την «πραγματικότητα» των αντιλήψεων του για τον κόσμο έξω. Μία άλλη είναι η τάση να θεωρεί τον εαυτό του εντελώς ελεύθερο, μοναδικό και κυρίαρχο απορρίπτοντας το γεγονός, φανερό για το Elias, ότι το άτομο διαμορφώνεται βαθιά από τις κοινωνίες ή ακριβέστερα από το πλαίσιο στο οποίο γεννιούνται³⁶.

Όσον αφορά το Foucault στην ανάλυση του για την αρχαία Ελλάδα θεωρήθηκε δεδομένο ότι η ορθολογική τάση αυτοελέγχου των ενήλικων αρσενικών πολιτών «δήλωνε έμμεσα μια στενή σχέση ανάμεσα στην ανωτερότητα που κάποιος ασκούσε σε κάποιον άλλο, την εξουσία που κάποιος

---

³⁵ Smith, D. (1991). *The Rise of Historical Sociology*, Cambridge: Polity pp. 87-91.

³⁶ Elias, N. (1956). Problems of involvement and detachment. *British Journal of Sociology* 7(3): 226–252.

ασκούσε στα όρια του νοικοκυριού του και την εξουσία τέλος που κάποιος ασκούσε στο πεδίο μιας ανταγωνιστικής κοινωνίας». Όμως, έξι αιώνες αργότερα δύο σημαντικές αλλαγές πραγματοποιήθηκαν: η αμοιβαιότητα και η ισότητα ήταν πλέον το καθεστώς στα νοικοκυριά και η πολιτική έκφραση σε επίπεδο κοινότητας, στην παραδοσιακή σφαίρα επιρροής των πολιτών, είχε γίνει μέρος ενός πιο εκτεταμένου και σύνθετου πεδίου σχέσεων δύναμης και εξουσίας. Αυτές οι αλλαγές είχαν δύο αποτελέσματα: πρώτον, αύξηση του άγχους λόγω της ευαισθησίας των ανθρώπινων όντων μέσα σε ένα αυξανόμενο σύνθετο, αμφίσημο και απρόβλεπτο κοινωνικό περιβάλλον και δεύτερον, and second, την αμφιβολία για το παλιό δεδομένο μοντέλο της αυτοκυριαρχίας του ενήλικου αρσενικού, της κυριαρχίας του επί του νοικοκυριού του και της ενεργού συμμετοχής του στον έλεγχο των δημόσιων πραγμάτων³⁷.

Μία σημαντική διαφορά ανάμεσα στον Elias και στο Foucault είναι ότι σύμφωνα με την ανάλυση του Foucault, η προέλευση του άγχους των Ρωμαίων πολιτών για το αν κάνουν το σωστό ήταν γνωστική και όχι συναισθηματική. Αυτή η αλλαγή των παραδοσιακών προσδοκιών έκανε τον εαυτό να φαίνεται μια προβληματική έννοια η οποία κάνει τους πολίτες να σκέφτονται και να ανησυχούν. Η αυξανόμενη τάση άγχους, σύμφωνα με την ανάλυση του Foucault, από την ανάδυση μέσα στην ψυχή ενός «τοίχου από βαθιά ριζωμένους φόβους». Πράγματι, θεωρεί ότι κατά τη διάρκεια εξακοσίων χρόνων ανάμεσα στο 4^ο αιώνα π. Χ. και το 2^ο αιώνα μ. Χ. το σεξ συνέχιζε να θεωρούνταν μια διασκεδαστική δραστηριότητα –φυσική και απαραίτητη– η οποία είχε κάποιες ατυχείς παράπλευρες παρενέργειες: ειδικότερα αναστάτωνε τη σχέση του αρσενικού με τον εαυτό του και καταπονούσε τη φυσική του αντοχή. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου η έγνοια που βασιζόνταν στον ορθολογισμό ήταν η κατευθυντήρια δύναμη και όχι ο παράλογος φό-

³⁷ Foucault, M. (1984). *The Care of the Self*, Harmondsworth: Penguin

βος³⁸. Αυτό που άλλαξε ήταν ο τρόπος με τον οποίο οι μορφοποιήσεις μέσα στη σεξουαλική πράξη και οι παρενέργειες της έπρεπε να διαχειριστούν από τα άτομα. Αυξανόμενη στρατηγική συνειδητότητα ήταν απαραίτητη για να κρατηθεί κάποιος ασφαλής αλλά αυτή η βεβαιότητα δε σήμαινε ότι η σεξουαλική παρόρμηση δε σήμαινε ότι γινόταν αισθητή ως μια κατάσταση αποστροφής. Αυτό που σήμαινε ήταν ότι η σεξουαλικότητα έπρεπε να αντιμετωπιστεί με μια τάση αποχής και σύνεσης ή όταν οι συνθήκες το απαιτούσαν μετριοπάθειας. Με τα λόγια του Foucault: «η σεξουαλική απόλαυση ως ηθική ουσία συνεχίζει να κυβερνάται από σχέσεις δύναμης –δύναμη εναντίον της οποίας κάποιος πρέπει να αντιπαλέψει και στην οποία το υποκείμενο αναμένεται να εγκαθιδρύσει την κυριαρχία του. Αλλά σε αυτό το παιχνίδι βίας, υπερβολής, εξέγερσης και μάχης, η έμφαση δίνεται περισσότερο στην αδυναμία του ατόμου, στην ευαισθησία του, στην ανάγκη του να φύγει, να δραπετεύσει, να προστατέψει και να βρει καταφύγιο».

Συμπεράσματα

Η αντιπαράθεση των απόψεων των δύο διανοητών θέτει ενδιαφέροντα ζητήματα προς συζήτηση. Ένα ζήτημα αποτελεί η αμοιβαία επιρροή των διαπλεγμένων διαδικασιών του επαγγελματισμού και του εκδημοκρατισμού στις σύγχρονες κοινωνίες. Για παράδειγμα, σε ποιο επίπεδο τα ενδιαφέροντα και οι επιθυμίες των «συνηθισμένων» πολιτών αρθρώνονται και εξυπηρετούνται στις πρακτικές της επιστήμης, του κράτους και του επαγγέλματος; Πως επηρεάζονται αυτά τα θέματα από το ανερχόμενο επίπεδο της εκπαίδευσης του πληθυσμού, τη χειραφέτηση υποβαθμισμένων ομάδων (συμπεριλαμβανομένων των γυναικών και των εθνοτικών μειονοτήτων), την αυξανόμενη ιδιωτικοποίηση δημόσιων

³⁸ Ritzer, G. & Goodman, D. (2004). *Sociological Theory*. Fifth edition. Boston: McGraw Hill.

υπηρεσιών, και την ανάπτυξη υπερκρατικών οντοτήτων όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση; Επίσης η σύνθετη αλληλεπίδραση ανάμεσα στο συναίσθημα (affect), τον ορθολογισμό (rationality), το λόγο (discourse), και τα είδη ελέγχου μπορεί να διερευνηθεί μέσα από τη συζήτηση ανάμεσα στον Elias και τον Foucault με στόχο την ενσωμάτωση και άλλων στοχαστών, όπως για παράδειγμα της σχολής της Φρανκφούρτης. Στοχαστές όπως ο Fromm και ο Marcuse μοιράστηκαν το ενδιαφέρον του Elias για το Freud αλλά ήταν, όπως ο Foucault, πιο απαισιόδοξοι για τη δυνατότητα της ανθρώπινης χειραφέτησης στη σύγχρονη εποχή³⁹.

Στην εργασία των Elias και Foucault, η θεωρητική αναζήτηση οδηγεί άμεσα στην εμπειρική έρευνα. Και ο Elias και ο Foucault ήταν ιστορικοί, οι οποίοι πέρασαν πολύ καιρό από τη ζωή τους σε αρχειοθήκες με σκοπό την έρευνα. Για τον Foucault, οι έννοιες δεν αποτελούσαν αυτοσκοπό από μόνες τους, αλλά αντίθετα εργαλεία με στόχο την εξερεύνηση του κοινωνικού κόσμου στο παρόν και το παρελθόν. Από την πλευρά του ο Elias συνήθιζε να παροτρύνει τους μαθητές του να διεξάγουν εμπειρική έρευνα από την εντύπωση στις λεπτομέρειες της θεωρίας. Σε κάθε περίπτωση η σύγκριση των δύο στοχαστών δίνει την αφορμή για περαιτέρω συζήτηση τόσο σε θεωρητικό όσο και σε εμπειρικό επίπεδο.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ελληνόγλωσσες

- Elias N. (1997). Η εξέλιξη του πολιτισμού. Ήθη και κοινωνική συμπεριφορά στη Νεώτερη Ευρώπη. Νεφέλη, Αθήνα.
- Κατριβέσης Ν. (2003). Η κοινωνιολογία του Norbert Elias: Από τις κοινωνικές δομές στις αλληλεξαρτήσεις. Gutenberg.
- Κατριβέσης Ν. (2004). Κοινωνιολογική θεωρία: Σύγχρονα ρεύματα της κοινωνιολογικής σκέψης, Gutenberg.

³⁹ Krieken, R. (1990). The organisation of the soul: Elias and Foucault on discipline and the self, Archives Europeennes de Sociologie: 353-371

Ξενόγλωσσες

- Elias, N. (1956). Problems of involvement and detachment. *British Journal of Sociology* 7(3): 226–252.
- Elias, N. (1983[1969]). *The Court Society*. Oxford: Basil Blackwell.
- Elias, N. (1994[1939]). *The Civilizing Process: The history of manners and state formation and civilization*. Oxford, UK: Blackwell.
- Foucault, M. (1977) *Discipline and Punish*, Harmondsworth: Penguin
- Foucault, M. (1979). *The History of Sexuality, Vol. I: An Introduction*, Harmondsworth: Penguin.
- Foucault, M. (1984). *The Care of the Self*, Harmondsworth: Penguin
- Foucault, M. (1984). *The Use of Pleasure*, Harmondsworth: Penguin.
- Goudsblom, J. & Mennell, S. (1998). *The Norbert Elias Reader: A biographical selection*. Oxford: Blackwell.
- Krieken, R. (1990). The organisation of the soul: Elias and Foucault on discipline and the self, *Archives Europeennes de Sociologie*: 353-371.
- Ritzer, G. & Goodman, D. (2004). *Sociological Theory*. Fifth edition. Boston: McGraw Hill.
- Smith, D. (1984). Norbert Elias - established or outsider?, *Sociological Review*: 367-389.
- Smith, D. (1991). *The Rise of Historical Sociology*, Cambridge: Polity.

Περίληψη

Η εργασία αυτή έχει ως στόχο τη σύγκριση των απόψεων του Norbert Elias και του Michel Foucault. Η αντιπαράθεση των απόψεων των δύο διανοητών θέτει ενδιαφέροντα ζητήματα προς συζήτηση. Ένα ζήτημα αποτελεί η αμοιβαία επιρροή των διαπλεγμένων διαδικασιών του επαγγελματισμού και του εκδημοκρατισμού στις σύγχρονες κοινωνίες. Πως επηρεάζονται αυτά τα θέματα από το ανερχόμενο επίπεδο της εκπαίδευσης του πληθυσμού, τη χειραφέτηση υποβαθμισμένων ομάδων (συμπεριλαμβανομένων των γυναικών και των εθνικών μειονοτήτων), την αυξανόμενη ιδιωτικοποίηση δημόσιων υπηρεσιών, και την ανάπτυξη υπερκρατικών οντοτήτων όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση; Επίσης η σύνθετη αλληλεπίδραση ανάμεσα στο συναίσθημα (affect), τον ορθολογισμό (rationality), το λόγο (discourse), και τα είδη ελέγχου μπορεί να διερευνηθεί μέσα από τη συζήτηση ανάμεσα στον Elias και τον Foucault με στόχο την ενσωμάτωση και άλλων στοχαστών. Στην εργασία των Elias και Foucault, η θεωρητική αναζήτηση οδηγεί άμεσα στην εμπειρική έρευνα. Σε κάθε περίπτωση η σύγκριση των δύο στοχαστών δίνει την αφορμή για περαιτέρω συζήτηση τόσο σε θεωρητικό όσο και σε εμπειρικό επίπεδο.

Λέξεις κλειδιά: πολιτισμός, εκπαίδευση, ορθολογισμός, συναίσθημα.

Abstract

This paper deals with the comparison of Elias' and Foucault's points of view about the evolution of civilization. The contradiction can pose interesting issues for discussion. For example, one issue can be the mutual influence of the procedures of professionalism and democratization in modern societies. How are these issues influenced by the increasing level of people's education, the emancipation of undermined groups (including the women and the notional minorities), the increasing privatization of public services and the development of supranational entities such as European Union? Also, the complex interaction between affect, rationality, discourse and the means of control can be researched by the discussion between Elias and Foucault aiming at the integration of other philosophers. Theoretical research can lead to empirical research. In every case the comparison of these two philosophers can motivate further discussion both in theoretical and empirical level.

